

Т.С.Расулов – ТДШУ профессори,
Қ.Б.Шарипов – ТДШУ грант аъзоси

МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТ РАҚОБАТБАРДОШЛИГИНИ БАҲОЛАШГА БЎЛГАН ТУРЛИ ХИЛ ЁНДОШУВЛАР ТАҲЛИЛИ

Аннотация. Ушбу мақолада миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги тушунчасининг моҳияти, рақобатбардошлик даражалари, рақобатбардошлик объектларининг пирамидаси, миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини таъминлаш омиллари ва кўрсаткичлари, миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини баҳолашга бўлган турли хил ёндошувлар таҳлили, Ўзбекистонда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги даражасини баҳолаш, Ўзбекистонда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш каби масалаларнинг моҳияти очиб берилган.

Аннотация. В данной статье раскрывается сущность концепции конкурентоспособности национальной экономики, пирамида конкурентных объектов, уровней конкурентоспособности, факторов и показателей конкурентоспособности национальной экономики, анализ различных подходов к оценке конкурентоспособности национальной экономики, оценка конкурентоспособности национальной экономики в Узбекистане.

Abstract. This article describes the essence of the concept of competitiveness of the national economy, levels of competitiveness, pyramid of competitive objects, factors and indicators of competitiveness of the national economy, analysis of different approaches to assessing the competitiveness of the national economy, assessing the competitiveness of the national economy in Uzbekistan.

Калит сўзлар: миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги, рақобатбардошлик даражалари, рақобатбардошлик омиллари, рақобатбардошлик кўрсаткичлари, Жаҳон банки, жаҳон иқтисодий форуми, глобал рақобатбардошлик индекси, рақобатбардошликни таъминлаш, иқтисодий ўсиш, ЯИМ, рақобатбардошликни таъминлаш.

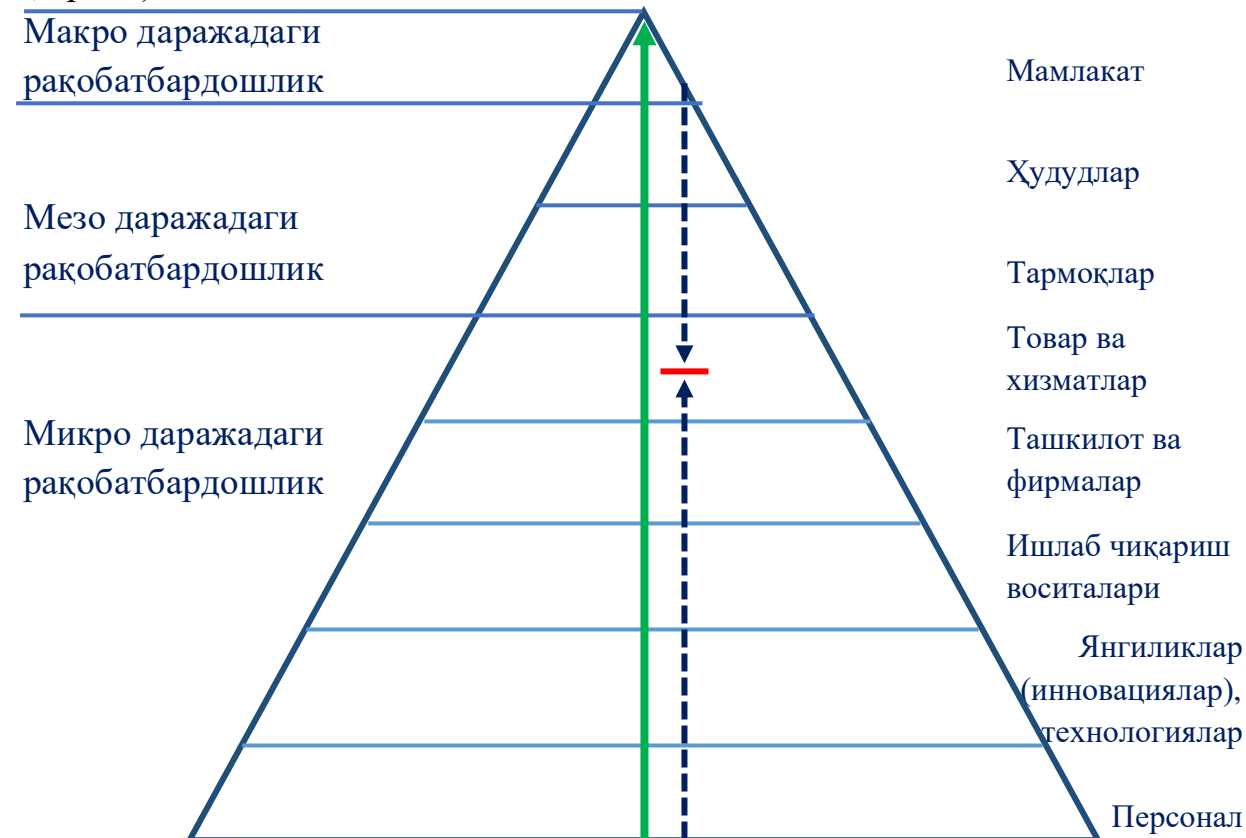
Рақобатбардошлик деганда, одатда товар ишлаб чиқарувчиларнинг минимал рентабелликни таъминлайдиган нархда ташқи бозорда сотиш учун ишлаб чиқаришга бўлган қобилияти тушунилади. Таъкидлаш лозимки, рақобатбардошлик товарлар бозори билан чекланиб қолмасдан, макроиқтисодий мазмунига ҳам эга бўлади

Миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги – бу рақобатбардошликнинг барча даражаларида, яъни мамлакатда яратилган товар ва хизматлар, корхона

ва фирмалар, тармоқларнинг жаҳон бозорида иқтисодий фаолият самарадорлиги жиҳатидан муносиб қарши тура олиш қобилияти ҳисобланади.

Мамлакатнинг рақобатбардошлиги эркин ва ҳалол рақобат шароитида мамлакатнинг жаҳон бозори талабларини қондирувчи товарларни ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш қобилияти сифатида таърифлаш мумкин [4].

Тадқиқот рақобатбардошлик даражасини баҳолашга қаратилар экан, биз уни учта даражада макро, мезо ва микро даражада баҳолашимиз мумкин (1-расм).

1-расм. Рақобатбардошлик объектларининг пирамидаси [6].

.....► (Мамлакатнинг рақобатбардошлигини ошириш йўналиши)
◄..... (Товар ва хизматларнинг рақобатбардошлигини ошириш йўналиши)

Мамлакатнинг рақобатбардошлик кўрсаткичи, биринчи галда мамлакатнинг жаҳон бозоридаги мавқеини тавсифловчи, шунингдек, товар ва товар ишлаб чиқарувчининг ҳамда тармоқнинг рақобатбардошлигини бирлаштирувчи умумий кўрсаткич ҳисобланади.

Тадқиқотимиз асосан мамлакат рақобатбардошлигини баҳолашга қаратилганлиги боис, асосий эътиборни макро даражада рақобатбардошликка қаратамиз.

Замонавий иқтисодий адабиётларда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини баҳолашга бўлган бир нечта ёндошувлар мавжуд. Миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини баҳолашга бўлган биринчи

ёндошувда бутунжаҳон иқтисодий форумининг глобал рақобатбардошлик индекси (**GCI – The Global Competitiveness Index**) ишлатилади.

Жаҳон банки ва Жаҳон иқтисодий форуми усуллари мамлакат рақобатбардошлигини баҳолашнинг энг кенг тарқалган ва мукаммал услубларидан биридир

Жаҳон иқтисодий форуми 1986 йилда жамланган омилларнинг 381 та кўрсаткичдан иборат бўлган қуйидаги 8 та гуруҳ бўйича баҳолади.

1. Ички иқтисодий салоҳият.
2. Ташқи иқтисодий алоқалар.
3. Давлат томонидан тартибга солиш.
4. Молия-кредит тизими.
5. Инфратузилма.
6. Бошқарув тизими.
7. Илмий-техник салоҳият.
8. Меҳнат ресурслари.

Мамлакат рақобатбардошлигининг ривожланиш босқичларини баҳолаш кўрсаткичларига қуйидагилар кирази.

– иқтисодиётнинг ривожланиш даражаси ва унинг ўсиш суръатларини тавсифловчи кўрсаткичлар;

– меҳнат ресурсларини ифодаловчи кўрсаткичлар (иқтисодий фаол аҳоли улуши, меҳнат унумдорлиги даражаси, иш ҳақи, шахсий даромад)

– илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига қилинган харажатлар, ЯИМга нисбатан фоизда (харажатларнинг ўсиш суръати, таълимга қилинган харажатлар, патентлар сони);

– экспортни тавсифловчи (мамлакатнинг жаҳон экспортидаги улуши, экспортнинг ўсиш суръати; меҳнатни кўп талаб қиладиган ва хом-ашё тармоғининг улуши; капитал кўп талаб қиладиган тармоқнинг улуши, юқори технологияли ишлаб чиқаришлар улуши; хизматлар соҳасининг ЯИМдаги улуши);

– инвестициялар (ички инвестицияларнинг ЯИМдаги улуши, фоизда; чет элга чиқарилган инвестицияларнинг ЯИМдаги улуши, фоизда; хорижий инвестицияларнинг умумий инвестициялар ҳажмидаги улуши; солиқларнинг ЯИМда улуши, фоизда).

Замонавий миллий иқтисодиётни рақобатдошлигини аниқлаш методикасида 12 та асосий омил ажратилади (1-жадвал).

Қайд этиб ўтилган омиллар уч гуруҳга ажратилади. Биринчи гуруҳ базавий талабларни ўз ичига олади, иккинчи гуруҳ бизнес муҳит самарадорлигини оширувчи омилларни қамраб олади, учинчи гуруҳ эса

бизнесни такомиллаштириш омилларини бирлаштиради. Ҳар бир гуруҳ муайян субиндекслар билан тавсифланади.

1-жадвал.

Рақобатдошлик кўрсаткичларининг гуруҳланиши[14].

Базавий талаблар			Ресурсларга йўналтирилган иқтисодиёт
1.	Давлат ва жамоат муассасалари		
2.	Инфратузилма		
3.	Макроиқтисодий барқарорлик		
4.	Соғлиқни сақлаш ва бошланғич таълим		
Самарадорлик кўрсаткичлари			Самарадорликка йўналтирилган иқтисодиёт
5.	Олий таълим ва касбий тайёргарлик		
6.	Товар ва хизматлар бозорининг самарадорлиги		
7.	Меҳнат бозори самарадорлиги		
8.	Молия бозорининг ривожланганлиги		
9.	Юқори технологиялар билан қуролланганлик		
10.	Бозор ҳажми ва миқёси		Инновацияга йўналтирилган иқтисодиёт
Инновацион салоҳият ва ривожланиш омиллари			
11.	Бизнеснинг ривожланиш даражаси		
12.	Инновацион салоҳият		

Субиндексларни ҳисоблаётган вақтда ҳар бир гуруҳнинг вазни қуйидагича белгиланади биринчи гуруҳ – 25 фоиз, иккинчи гуруҳ – 17 фоиз, учинчи гуруҳ – 50 фоиз (2-жадвал).

2-жадвал

Ривожланишнинг ҳар бир босқичида асосий уч гуруҳ кўрсаткичларининг улуши, фоиз ҳисобида [14].

Субиндекслар	Ресурсларга йўналтирилган босқич	Самарадорликка йўналтирилган босқич	Инновацияга йўналтирилган босқич
Базавий талаблар	60	40	20
Самарадорлик	35	50	50

кўрсаткичлари			
Инновацион салоҳият ва ривожланиш омиллари	5	10	30

Бунда ҳар бир субиндекснинг аниқ мамлакат учун ҳисобланган натижавий Глобал рақобатдошлик индексига қўшган ҳиссасидан келиб чиқиб, ушбу мамлакатнинг иқтисодий ривожланишнинг қайси босқичида эканлигини аниқлаш мумкин бўлади. Ушбу ёндашув иқтисодий ривожланиш жиҳатдан турли даражадаги мамлакатларнинг рақобатдошлигини таққослаш имконини беради.

2. Жаҳон банки мамлакат рақобатбардошлигини 9 та мезон бўйича баҳолайди (Бунда максимал балл 100 бални ташкил этади):

- сиёсий ҳавф-хатар (пулни қайтариб бериш)
- иқтисодий истиқболлар
- ташқи қарз
- дефолт ёки қарзни реструктуризациялаш (таркибий ўзгартириш) ҳолати билан боғлиқ ҳолда вужудга келган қарз;
- банк ресурсларидан фойдаланиш имконияти;
- капитал бозорига кириш имконияти;
- форфейтинг хизматлари билан таъминлаш

Мамлакатнинг рақобатбардошлиги қуйидаги формула билан ҳисобланади.

$$P_n = I_c + I_n + I_k + I_d + I_k + I_b + I_m + I_{ff}$$

$$100 \text{ балл} = 25 + 25 + 10 + 10 + 10 + 5 + 5 + 5$$

Мамлакатнинг рақобатбардошлигини баҳолаш кўрсаткичлари, таркибий элементлари ва баҳолаш мезонларини қуйидаги жадвалда кўришимиз мумкин (3-жадвал).

3-жадвал.

Мамлакатнинг рақобатбардошлигини баҳолаш [15].

Кўрсаткичлар	Таркибий элементлари	Баҳолаш мезони	Изоҳ
1. Сиёсий ҳавф-хатар, /с (I_c)	Маҳсулот етказиб бериш (хизмат кўрсатиш) бўйича тўловларни	тах = 25 балл	Ҳавф қанча паст бўлса, рейтинг баҳоси шунчалик юқори

	амалга оширмаслик имконияти		бўлади.
	Кредитлар, молиявий мажбуриятлар, дивидендлар бўйича дефолт		
	Инвестиция қилинган капитални қайтариш имконияти йўқлиги		
2. Иқтисодий истикболлар, /и (I_и)	Жорий йилги ривожланиш истикболи (прогноз) Кейинги йил учун прогноз	max = 25 балл	
3. Ташқи қарз, /қ (I_қ) $I_{\text{қ}} = A + (B \times 10) - (C \times 10)$	Мамлакат умумий қарзининг ЯИМга нисбати, A Қарзнинг экспортга нисбати, B Тўлов балансининг жорий операциялар бўйича сальдоси, ЯИМ га нисбатан, C	max = 10 балл	Формулага мувофиқ рақамли қиймат қанча паст бўлса, рейтинг шунча юқори бўлади.
4. Дефолт ёки қарзни реструктуризациялаш (таркибий ўзгартириш) ҳолати билан боғлиқ ҳолда вужудга келган қарз, / д (I_д)	Молиявий мажбуриятларни бажариш (бажармаслик) ёки барча қарзларни тўлашни кечиктириш	max = 10 балл	Максимал балл тўловлар мавжуд бўлмаган мамлакатларга берилади; 0 балл - ким молиявий мажбуриятларни бажармаган бўлса ёки муддати ўтказиб юборилса
5. Кредит рейтинги (кредит қарзи бўйича тўлов қобилияти рейтинги), / қ (I_қ)		max = 10 балл	Энг юқори тўлов қобилиятига эга фирмалар (компания) учун максимал балл IMoodys, StandartSPoof's, Fitsh каби етакчи рейтинг компанияларининг баҳолари
6. Банк	Хусусий, узоқ муддатли,	max = 10	«Global Development

ресурсларидан фойдаланиш имконияти / б (I _б)	кафолатланмаган кредитларнинг ЯИМга нисбати	балл	Finance» нинг баҳолаш манбаси
7. Қисқа муддатли молиявий ресурслардан фойдаланиш имконияти, /м (I_м)	Капитал бозорида ресурсларни муаммосиз олиш имконияти	max = = 5 балл	
	95% ҳолларда муаммосиз маблағ (ресурс) олиш имконияти	= 4 балл	
	Кириш имконияти катта муаммо эмас	= 3 балл	
	Капитал бозоридаги вазиятга қараб кириш мумкин	= 2 балл	
	Маълум шароитларда кириш таъқиқланмайди.	= 1 балл	
	Кириш умуман мумкин эмас	= 0 балл	
8. Форфейтинг хизматларидан фойдаланиш имконияти, /фф (I_{фф})	Кириш ҳавфли эмас	max = 5 балл	Манба: Morgan Crenfell, Trade Finance, Standard Bank, Mc Kinsy бўлими (Москва шаҳри)

Жаҳон банки глобал рақобатбардошлик индекси орқали мамлакат рақобатбардошлигини юқоридаги методика бўйича баҳолайди. 2019 йилда тадқиқот 141 мамлакатни қамраб олди (4-жадвал).

4-жадвал.

Глобал рақобатбардошлик индекси [16].

(World Economic Forum: The Global Competitiveness Report 2019)

Рейтинг (ўрни)	ИҚТИСОДИЁТ	Индекс 2019 йил
1	Сингапур	84.8
2	Америка қўшма штатлари	83.7
3	Гонконг	83.1
4	Голландия	82.4
5	Швейцария	82.3
6	Япония	82.3
7	Германия	81.8
8	Швеция	81.2
9	Буюкбритания	81.2

10	Дания	81.2
....		
43	Россия	66.7
...		
55	Қозоғистон	62.9
....		
104	Тожикистон	52.4
....		
141	Чад	35.1

Жадвалдан кўришиб турибдики, 2019 йилда Сингапур 84,8 балл билан 1-ўринни эгаллаган бўлса, Дания 81,2 балл билан кучли ўнликни якунлаб беради. МДХ мамлакатлари ичида Россия 66,7 балл билан 43-ўринни эгаллаган бўлса, Қозоғистон 62,9 балл билан 55-ўринни эгаллаган. Минг афсуски, Жаҳон банки ва Жаҳон иқтисодий форуми бу рўйхатга Ўзбекистонни киритмаган.

Кейинги ёндошув эса Россия Олий иқтисодиёт мактаби профессори Е.Яшин томонидан таклиф этилган. У миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини баҳолашда рақобатбардошликни 4 та гуруҳга ажратади. Яъни: 1) ташқи рақобатбардошлик; 2) Ички рақобатбардошлик; 3) Ресурслар рақобатбардошлиги; 4) Институт (муассаса)ларнинг рақобатбардошлиги [7]. Мана шу ёндошувни яна бир россиялик иқтисодчи А.И.Белов янада ривожлантириб, миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги кўрсаткичлари ва омилларини қуйидагича гуруҳлайди (5-жадвал).

5-жадвал.

Миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги кўрсаткичлари ва омиллари [7].

Рақобатбардошлик турлари	Кўрсаткич	Омиллар
Ташқи рақобатбардошлик	Экспорт	1. Табiiй ресурслар ва юқори технологияли маҳсулотларни мувозанатли экспорти
	RCA (revealed comparative advantage)	
Ички рақобатбардошлик	Ишлаб чиқариш ҳажмининг импорт ҳажмига нисбати	1. Импорт ҳажми
		2. Миллий (маҳаллий) маҳсулотлар ишлаб чиқаришнинг кўпайиши
Ресурслар бўйича рақобатбардошлик	Меҳнат унумдорлиги	1. Автоматлаштирилган ишлаб чиқариш улушининг ўсиши
		2. Ходимлар малакасини ошириш
	Асосий воситаларнинг эскириши	1. Асосий воситаларнинг янгиланиши

Рақобатбардошлик институтлари	Коррупция даражаси	1. Коррупцияга қарши қонун ҳужжатларини қабул қилиш
		2. Мансабдор шахсларни ижтимоий ҳимоя қилиш механизмини яратиш
Банк тизимининг рақобатбардошлиги	Кредитлар бўйича фоиз ставкаларининг ҳажми (размер)	1. Қайта молиялаштириш ставкаси
		2. Кредитлар бериш муддати
		3. Кредит таъминотининг ўзига хос хусусиятлари
		4. Қарз олувчининг тўлов қобилияти ва обрўси
		5. Инфляция даражаси
Молия тизимининг рақобатбардошлиги	Савдо баланси сальдоси	1. Экспортнинг ўсиши
	Хорижий инвестицияларнинг ҳажми	1. Инвестициялар йўналтирилган ички ва ташқи бозорларнинг ҳажми ва хусусияти
		2. Солиқ тизимининг табиати (характери)
		3. Инфратузилманинг мавжудлиги ва ривожланиш даражаси
		4. Нархлар ва меҳнатга ҳақ тўлаш даражаси
		5. Инвесторлар учун давлат кафолатларининг мавжудлиги
		6. Давлат протекционизми чораларининг мавжудлиги ёки йўқлиги
	Давлат қарзининг ҳажми	1. Давлат харажатларининг миқдори
		2. Давлатнинг кредит сиёсати
	Жамғариш меъёри	1. Маҳсулотларга талаб
		2. Тижорат кредитининг фоиз ставкаси
		3. Инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш учун кредит олишнинг мураккаб тартиби
		4. Инвестицион рисклар
		5. Асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг фойдалилиги
		6. Мамлакатда иқтисодий ҳолатнинг барқарорлиги
	Инфляция	1. Қайта молиялаш ставкаси размери
		2. Давлат бюджети тақчиллиги
		3. Ортиқча инвестициялаш
		4. Инфляцион кутиш
Соғлиқни сақлаш тизимининг рақобатбардошлиги	Гўдақлар ўлими	1. Шифокорларнинг иш ҳақи миқдори
	5 ёшгача бўлган болалар ўртасида ўлим даражаси	2. Тиббий асбоб-ускуналарни молиялаштириш ҳажми
	Эркак ва аёлларнинг умр	3. Тиббиёт ходимларининг малакаси

	кўриш давомийлиги	
	Шифокорлар сони	
Таълим тизимининг рақобатбардошлиги	Таълим олувчилар ва ўқитувчиларнинг нисбати	1.Профессор-ўқитувчиларнинг меҳнатига ҳақ тўлаш даражаси
	Мутахассисликлар бўйича битирувчиларнинг улуши	2.Таълим муассасаларининг моддий-техник базасини молиялаштириш
		3.Битирувчилар сонининг бозор эҳтиёжларига мослиги
Фан рақобатбардошлиги	Фанга қилинган сарфлар ва илмий ходимлар сонининг нисбати	1.Илмий тадқиқотларни мақсадли молиялаштириш тизимининг мавжудлиги
	Илмий ходимлар сони ва рўйхатдан ўтган патентлар нисбати	2.Илмий ходимларнинг иш ҳақи миқдори
		3.Илмий кашфиётларга бўлган талаб
		4.Илмий кашфиётларни ишлаб чиқаришга жорий этиш

Россиялик академик Р.А.Фатхуддинов мамлакатнинг рақобатбардошлигини қуйидаги формула бўйича баҳолайди:

$$K_{\text{мамлакат}} = \sum_{i=1}^n b_i k_i = 1,0 \quad (1)$$

- b_i – i рақобатбардошлик омилнинг аҳамияти ($i = 1,0$);
- k_i — омил рақобатбардошлиги [5].

Омил рақобатбардошлиги (K_i) қуйидаги формула орқали аниқланади.

$$K_i = \frac{P_i}{P_{ni}}; \quad (2)$$

Бу ерда:

P_i – i - омилнинг мутлоқ қиймати;

P_{ni} – i - омилнинг меъёрий қиймати).

(2) формулани (1) формулага олиб бориб қўйсак, қуйидаги формула вужудга келади:

$$P_{\text{мам}} = \sum_{i=1}^n b_i \frac{K_{\text{мам}i}}{K_{ni}} \quad (3)$$

Бу ерда:

$P_{\text{мам}}$ – мамлакат рақобатбардошлиги кўрсаткичи, бирлик улуши;

b_i – рақобатбардошликнинг i -омили кўрсаткичи, бирлик улуши;

$K_{\text{ами}}$ – мамлакат i -омилининг абсолют қиймати;

$K_{\text{ми}}$ – мамлакатнинг унга интилиши лозим бўлган i -омилининг меъёрий (режали) қиймати.

Шу асосда, биринчидан, мамлакатнинг рақобатбардошлигини рақобатбардошликнинг энг муҳим омилларини ҳисобга олган ҳолатда ҳисоблаб чиқиш мумкин. Иккинчидан, мазкур формулада мамлакатда рақобатбардошликнинг реал ҳолати ҳисобга олинган ва у меъёр билан, яъни жаҳондаги энг яхши кўрсаткич билан таққосланади.

Мамлакатнинг рақобатбардошлигини баҳолаш кўрсаткичлари (1.0) га қуйидагилар киради.

- давлат бюджетидан илмий тадқиқот ва тажриба конструкторлик ишларига қилинган харажатлар (ЯИМга нисбатан фоизда);

- инсон омилининг ривожланишига (таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий соҳа) давлат бюджетидан қилинган харажатлар, ЯИМга нисбатан фоизда;

- мамлакатда сиёсий тизимнинг барқарорлиги, балл;

- аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ, минг.долл.;

- ўртача умр кўриш давомийлиги;

- ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги;

- экспорт, ЯИМга нисбатан фоизда;

- аҳоли жон бошига тўғри келувчи табиий ресурслар захиралари бўйича мамлакатнинг жаҳондаги ўрни;

- инфляция даражаси, фоизда;

- дунёнинг 250 та энг йирик рақобатбардош фирмалар орасида ўзига хос оғирлик даражаси бўйича мамлакатнинг ўрни.

Жаҳон иқтисодий форумининг методикасига мувофиқ ҳар бир мамлакат учун иқтисодий ўсиш нуқтаи назаридан энг муҳим бўлган макроиқтисодий кўрсаткичлар асосида ўлчанадиган ўзининг рақобатбардошлик индекси ишлаб чиқилади.

Мамлакатнинг рақобатбардошлиги омиллари (кўрсаткичлари) нинг таҳлили миллий иқтисодиётлар ривожланишининг жаҳон тенденцияларидан келиб чиққан ҳолда улар ичидан мамлакат иқтисодиётининг ривожланишига ва унинг рақобатбардошлигини оширишга катта таъсир кўрсатувчи асосийларини аниқлаш имконини беради, хусусан, инсон салоҳиятини ривожлантириш (таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий соҳа), фан техника тараққиёти, инновацияларни ривожлантириш ва бошқалар.

Мамлакатнинг рақобатбардошлигини баҳолаш учун дастлаб ахборотни йиғиш ва унинг ишончилигини текшириш, сўнгра кейинги босқичда мамлакат

унга интилиши лозим бўлган рақобатбардошлик меъёрларини белгилаш зарур. Ушбу ҳолатда биз миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш учун қайси йўналишда иш олиб бориш лозимлигини аниқлаш мақсадида жаҳондаги энг яхши деб ҳисобланган меъёрларни кўзда тутишни тавсия этган бўлар эдик [3].

Масалан, мамлакатнинг рақобатбардошлиги 0,65 га тенг. Бу шунинг билан бирга, мамлакат иқтисодиётида оптимал 1,0 қийматга эришиш учун етарлича захиралар, яъни фойдаланилмаган имкониятлар мавжуд. Шунинг билан бирга таъкидлаш лозимки, турли кўрсаткичлар жаҳондаги энг яхши кўрсаткичларга қараганда катта ёки кичик қийматга эга бўлиши мумкин, чунки ҳар бир мамлакат ўз хусусиятига ва мамлакат учун қандайдир оптимал қийматга эга, яъни мамлакат барча кўрсаткичлар бўйича рақобатбардош бўлиши мумкин эмас.

Лекин таъкидлаш жоизки, меъёрий кўрсаткичлар сифатида ҳукумат томонидан кўзланган мақсадлар ва республика иқтисодиётини ривожлантириш дастурларидан келиб чиқиб прогноз кўрсаткичларини олишимиз мумкин. Бу мамлакат рақобатбардошлигини баҳолашга нисбатан ёндошувга, ҳукумат умиди ва унинг иқтисодий сиёсатига боғлиқ [3].

Шундай қилиб, мамлакат рақобатбардошлигининг меъёрий кўрсаткичлари стратегик кўрсаткичлар ҳисобланади. Келажакда мамлакат рақобатбардошлиги кўрсаткичларини яхшилаш меъёрларига эга бўлган ҳолда иқтисодиёт ривожланишини исталган вақтга прогноз қилиш мумкин.

Р.А.Фатхуддинов мамлакат рақобатбардошлигининг тахминий кўрсаткичлари ва меъёрларини қуйидагича белгилайди (6-жадвал).

6-жадвал.

Мамлакат рақобатбардошлигининг тахминий кўрсаткичлари ва меъёрлари [5].

№	Мамлакат рақобатбардошлигининг кўрсаткичи	Кўрсаткич қиймати	Кўрсаткич меъёри (жаҳондаги энг яхши)	Меъёр манбаси
1.	ИТТКИ учун давлат бюджетидан харажатлар, ЯИМга нисбатан фоизда	0,22	3,5	АҚШ дастури
2.	Инсонни ривожлантириш (таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий соҳа) учун давлат бюджетидан харажатлар	0,2	13,0	АҚШ дастури
3.	Сиёсий тизимнинг бақарорлиги кўрсаткичи, балл	0,13	10,0	АҚШ =1,0

4.	Аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ, минг АҚШ долл.	0,10	30	Ривожланган мамлакатлар бўйича ўртача қиймат
5.	Ҳаётнинг ўртача узунлиги, йил	0,08	80	Япониядаги энг яхши кўрсаткич
6.	Ресурслардан фойдаланиш самарадорлиги кўрсаткичи	0,07	1,0	Жаҳондаги энг яхши бўлган жаҳондаги кўрсаткич
7.	Экспорт, ЯИМга нисбатан фоизда	0,06	30,0	Европа иттифоқи кўрсаткичи
8.	Инфляция даражаси, фоиз	0,05	2,70	Евро иттифок мезони
9.	Аҳоли жон бошига табиий ресурслар захиралари бўйича мамлакатнинг ўрни	0,05	-	Факт бўйича баҳоланади.
10.	Дунёнинг 250 та энг йирик рақобатбардош фирмалар орасида ўзига хос оғирлик даражаси бўйича мамлакатнинг ўрни.	0,04	-	Ривожланган мамлакатлар

Ўзбекистонлик олимлар Р.О.Алимов, А.Ф.Расулев, А.М.Қодировларнинг таъкидлашича, ушбу методика мамлакатнинг жорий рақобатбардошлигини эмас, балки миллий иқтисодиётнинг стратегик рақобатбардошлигини баҳолашга йўналтирилган. Мазкур методикада фойдаланиладиган кўрсаткичлар тизимни ҳосил қилувчи кўрсаткичлар ҳисобланади. Бошқа кўрсаткичлардан ҳам фойдаланиш, яъни келтирилган кўрсаткичлар рўйхатини кенгайтириш мумкин. Хусусан, юқорида номлари келтирилган мамлакатимиз олимлари “Сиёсий тизимнинг бақарорлиги кўрсаткичи”ни мамлакатда бозор ўзгаришларининг даражаси деб, “Экспорт” кўрсаткичини, кўп илм талаб қилувчи маҳсулот экспорти деб, “Инфляция даражаси” кўрсаткичини, ҳаёт кечириш муҳитининг сифати ва хавфсизлиги деб, “Дунёнинг 250 та энг йирик рақобатбардош фирмалар орасида ўзига хос оғирлик даражаси бўйича мамлакатнинг ўрни” кўрсаткичини, мамлакат аҳолиси ҳаётининг сифати деб ўзгартиришган. Юқоридаги кўрсаткичлардан энг асосийларини танлаб олиб, шунга мос равишда кўрсаткичларнинг қийматини ҳам ўзгартиришган.

Биз шу методикага таяниб, 2018 йилда Ўзбекистонда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлиги даражасини баҳолашга ҳаракат қилдик. Хусусан, 2018 йилда аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ (харид қуввати паритети бўйича) халқаро валюта фондининг ҳисоблаши бўйича жаҳондаги энг яхши кўрсаткич Қатар мамлакатига тегишли ва бошқа кўрсаткичлар. Бу таҳлилда биз кўп илм талаб қилувчи маҳсулот экспорти кўрсаткичини аниқлаш мураккаблиги боис, унинг ўрнига юқоридаги Р.А.Фатхутдиновнинг ёндошуви бўйича “Экспорт” кўрсаткичидан фойдаландик (7-жадвал).

7-жадвал.

Ўзбекистонда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигининг асосий кўрсаткичлари ва меъёрлари [3].

№	Мамлакат рақобатбардошлигининг кўрсаткичи	Кўрсаткич қиймати	Кўрсаткич меъёри (жаҳондаги энг яхши)	Меъёр манбаси	2018 йил Ўзбекистон учун маълумотлар
1.	ИТТКИ учун давлат бюджетидан харажатлар, ЯИМга нисбатан фоизда	0,25	3,5	АҚШ дастури	$= (389,3 / 406648,5) \times 100\% = 0,096$ [11]
2.	Инсонни ривожлантириш (таълим, соғлиқни сақлаш, ижтимоий соҳа) учун давлат бюджетидан харажатлар	0,25	13,0	АҚШ дастури	$= (35\,034,0 / 406648,5) \times 100\% = 8,62$ [11]
3.	Аҳоли жон бошига тўғри келувчи ЯИМ, минг АҚШ долл.	0,15	129,6	Ривожланган мамлакатлар бўйича ўртача қиймат	8,5 [13]
4.	Ўртача умр кўриш давомийлиги, йил	0,15	84,6	Япониядаги энг яхши кўрсаткич	73,8 [17].
5.	Экспорт, ЯИМга нисбатан фоизда	0,1	30,0	Европа иттифоқи кўрсаткичи	$= (13991 / 65000) \times 100\% = 21,03$ [13].
6.	Аҳоли жон бошига табиий ресурслар захиралари бўйича мамлакатнинг ўрни	0,1	-	Факт бўйича баҳоланади.	-

Юқоридаги жадвал маълумотларини (3) формулага қўйсак, у ҳолда 2018 йилда Ўзбекистонда миллий иқтисодиётнинг рақобатбардошлиги кўрсаткичи қуйидагига тенг бўлади.

$$P_{\text{Ўзбекистон}} = 0,25 \times \frac{0,096}{3,5} + 0,25 \times \frac{8,62}{13} + 0,15 \times \frac{8,5}{129,6} + 0,15 \times \frac{73,8}{84,6} + 0,1 \times \frac{21,03}{30} + 0,1 \times \frac{1}{1} = 0,007 + 0,166 + 0,01 + 0,131 + 0,07 + 0,1 = 0,48$$

Шундай қилиб, Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг рақобатбардошлиги 0,48 бирлик деб баҳоланмоқда. Таъкидлаш лозимки, бу жуда паст кўрсаткич бўлиб, бир томондан, Ўзбекистонда рақобатбардошликни ошириш учун катта салоҳият мавжудлигидан далолат беради. Иккинчи томондан, биз унга “Мамлакат аҳолисининг турмуш сифати”, “Мамлакатда бозор ўзгаришларининг даражаси”, “Ҳаёт кечириш муҳитининг сифати ва хавфсизлиги” каби мамлакат рақобатбардошлигининг таркибий қисмларини киритмаган мазкур кўрсаткич, ҳатто миқдорий қисмлар бўйича ҳам, биз ниҳоятда орқада қолаётганимиздан далолат бериб турибди. Бу ҳол Ўзбекистон миллий иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш борасида республика миллий хўжалигининг қиёсий устунликларидан фойдаланиш асосида, иқтисодиётни инновацион ривожлантириш мақсадига йўналтирилган давлат иқтисодий сиёсатини амалга ошириш зарурлигини яна бир бор тасдиқлаб турибди. Бошқача айтганда, қиёсий устунликларга таяниб ва уларни монанд уйғунлаштирган ҳолда республика иқтисодиётининг рақобат жиҳатдан устунликларини жадаллик билан ривожлантириш зарур.

Кейинги йилларда мамлакатимизда миллий иқтисодиёт рақобатбардошлигини ошириш мақсадида салмоқли ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналишлари бўйича Ҳаракатлар Стратегиясида “Таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диферсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини ошириш, принципиал жиҳатдан янги маҳсулот ва технологиялар турларини чиқаришни ўзлаштириш, бунга асосан ички ва ташқи бозорларда миллий товарларнинг рақобатбардошлигини таъминлаш” [2] лозимлиги тўғрисида алоҳида тўхталиб ўтганлар.

Ҳозирги кунда энергетика, нефть-газ, геология, транспорт, йўл қурилиши, қишлоқ ва сув хўжалиги, ичимлик суви ва иссиқлик таъминоти ҳамда бошқа қатор тармоқларда чуқур таркибий ислохотлар бошланди. Саноатнинг 12 та етакчи тармоғида модернизациялаш ва рақобатбардошликни кучайтириш

дастурлари жадал амалга оширилмоқда. Натижада 2019 йилда иқтисодий ўсиш 5,6 фоизни ташкил этди. Саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми 6,6 фоизга, экспорт – 28 фоизга кўпайди. Олтин-валюта захираларимиз 2019 йил давомида 2,2 миллиард долларга ортиб, 28,6 миллиард долларга етди.

Барқарор иқтисодий ўсишнинг энг муҳим гарови – рақобатдош маҳсулотлар ишлаб чиқариш, улар учун янги халқаро бозорлар топиш ва экспортни кўпайтириш, транзит салоҳиятидан тўлиқ фойдаланиш ҳисобланади [1].

Мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида мамлакатимизда илм-фанни янада раванқ топтириш, ёшларимизни чуқур билим, юксак маънавият ва маданият эгаси этиб тарбиялаш, рақобатбардош иқтисодиётни шакллантириш борасида бошлаган ишларимизни жадал давом эттириш ва янги, замонавий босқичга кўтариш мақсадида юртимизда 2020 йилга “Илм, маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили” деб ном беришни таклиф этди.

Рақамли иқтисодиётни ривожлантириш бугунги куннинг энг муҳим масалаларидан бири ҳисобланади. Бунинг натижасида яширин иқтисодиёт даражаси камайиб, соғлом рақобат ва қулай инвестиция муҳити вужудга келади. Бу эса рақобатни кучайтириб, рақобатбардошликнинг турли даражаларида яхшиланиб боришига сабаб бўлади.

Ҳозирги кунда давлат томонидан 37 турдаги маҳсулот ва хизматлар нархининг тартибга солинаётгани эркин рақобатга салбий таъсир қилмоқда. Шунинг ҳисобга олиб, энди асосий эътиборни нархларни белгилашга эмас, балки корхоналар ўртасида соғлом рақобатни таъминлаш орқали нархларни пасайтиришга ва сифатни оширишга қаратишимиз керак.

Халқаро тажрибани ўрганиб, рақобатни олиб кириш мумкин бўлган монополия соҳаларига хусусий сектор учун йўл очиш ва шу орқали рақобат муҳитини шакллантириш лозим. Бу борада табиий монополия ва рақобат тўғрисидаги қонунларни янгилаш ҳамда Иқтисодиётда рақобат муҳитини шакллантириш стратегиясини ишлаб чиқиш талаб этилади.

Ҳозирги коронавирус пандемияси келтириб чиқариши мумкин бўлган инқироз даврида мамлакат рақобатбардошлигини таъминлаш ва унинг даражасини янада ошириш учун қуйидаги тавсиявий характерга эга бўлган таклифларни ишлаб чиқдик. Булар:

– маҳсулот таннархининг ошиб кетишини олдини олиш мақсадида ёқилғи-энергетика маҳсулотларини ишлаб чиқараётган корхоналарга бир қатор имтиёзлар бериш ва шунинг натижасида шу турдаги маҳсулотлар нархини пасайтириш;

- мамлакатимизнинг маҳсулот ишлаб чиқариш бўйича қиёсий устунликларидан фойдаланган ҳолда экспорт ҳажмини ошириш;
- импортга бўлган қарамликни камайтириш мақсадида импорт ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқаришни рағбатлантириш, иккиламчи эҳтиёжларни қондиришга йўналтирилган маҳсулотлар импортини камайтириш;
- кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари ҳамда йирик солиқ тўловчи корхоналарга турли кўринишдаги имтиёзлар бериш;
- турли хил маркетинг хизматларини (online савдо, маҳсулоларни етказиб бериш, маслаҳатлар бериш ва хизматлар) кўрсатаётган корхоналарни қўллаб-қувватлаш;
- аҳоли бандлигини таъминлаш, аҳолининг ўз ички имкониятларидан (уй хўжалигида томорқадан самарали фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, чорвачилик, паррандачилик, ҳунармандчилик ва бошқалар) самарали фойдаланишига кўмаклашиш ва назорат қилиш орқали уларнинг реал даромадларини ошириш;
- рақамли ва инновацион иқтисодиётни янада ривожлантириш ва бошқалар.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг 2019 йил учун мўлжалланган энг муҳим устувор вазифалар ҳақидаги Олий Мажлисга Мурожаатномаси. <https://kun.uz/99444746>.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида” ги 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли Фармони
3. Ўзбекистон иқтисодиётининг рақобатбардошлигини ошириш муаммолари: назария ва амалиёт / Муаллифлар жамоаси: Р.О.Алимов, А.Ф.Расулев, А.М.Қодиров ва бошқалар. // С.С.Ғуломов таҳрири остида. – Тошкент. Konsauditinform-Nashr, 2006, 440 б.
4. Ш.Д. Эргашходжаева. Халқаро рақобат. Ўқув қўлланма. Т.: ТДИУ, 2013 й. 252 бет.
5. Р.А. Фатхутдинов. Стратегический маркетинг: Учебник. — М.: ЗАО "Бизнес-школа "Интел-Синтез", 2000. — 640 с.
6. Р.А.Фатхутдинов. Уровни и объекты конкурентоспособности. Журнал Современная конкуренция. Учебно-методические материалы. 2009 / 4 (16)
7. Е. Ясин. Конкурентоспособность и модернизация российской экономики // Вопросы экономики. 2004. №7. С. 4–32.

8. А. И. Белов – Показатели и факторы конкурентоспособности национальной экономики // Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. 2011. № 24. С. 204–211.
11. Ўзбекистон Республикаси молия вазирлиги маълумотлари (mf.uz).
12. Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари (stat.uz).
13. <https://ru.wikipedia.org>
14. The Global Competitiveness Report 2009-2010 World Economic Forum. Geneva, Switzerland 2009. p. 8.
15. <http://www.grandars.ru/college/ekonomika-firmy/konkurentosposobnost-strany.html>
16. <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index/info>
17. <https://www.uz24.uz/society/gzbekistonda-grtacha-umr-kgrish-necha-yosh>